

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У статті розкриваються сутність комунікативної культури та наукові підходи до сутності цього явища. Обґрунтовується важливість формування комунікативної культури як професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Ключові слова: освіта, комунікація, культура, комунікативна культура, комунікативний процес, професійна діяльність, освітня комунікація.

Постановка проблеми. Формування сучасної комунікативної культури є однією з найактуальніших теоретичних і практичних проблем сучасності. Нова система навчання та виховання покликана виконати замовлення суспільства на здатну до самореалізації, творчу, мислячу, діяльну, національно свідому особистість, показником освіченості якої є комунікативна культура.

Поняття комунікації охоплює широке коло суспільних процесів та явищ: засоби масової інформації, шляхи сполучення, візуальні та вербальні засоби обміну повідомленнями. До специфічних форм комунікації, сформованих на базі мови, належать освіта, виховання, навчання. Комунікативна структура освітнього процесу може бути визначена як обмін діяльністю. Завдання освіти як форми комунікації забезпечити у процесі передачі знань не лише "рух інформації", але й активний обмін нею в системі професійної підготовки.

В умовах гуманізації освіти трактування комунікацій розкривається в діяльності особистості, у світлі культури міжсуб'єктних стосунків. Особливо актуально в сучасних умовах навчання допомогти студенту стати активним учасником педагогічного процесу, забезпечити умови для реалізації його потенційних можливостей, тобто забезпечити суб'єкт-суб'єктний характер педагогічних стосунків. Саме в навчально-виховному процесі є всі формальні характеристики комунікації, зокрема, комунікатор (вчитель), аудиторія (учні), інформація (зміст повідомлення), спосіб передачі інформації (усний, письмовий, наглядний, практичний), мета передачі (відтворення знання, вміння, системи цінностей) [1]. Тому комунікативна культура майбутнього вчителя є основою його професійної діяльності.

Комунікативна культура майбутнього вчителя іноземної мови є основною формою здійснення педагогічного процесу. Його продуктивність визначається, насамперед, цілями і цінностями комунікації, що повинні бути прийняті усіма суб'єктами педагогічного процесу як імператив їхньої індивідуальної поведінки. У зв'язку з цим комунікативні здібності майбутніх учителів набувають ролі професійно значущих, а їх ефективність в майбутній професійній діяльності залежить від рівня сформованості у них комунікативної культури.

Отже, комунікативну культуру педагога можна уявити як складний соціально-педагогічний феномен, який є основою його професійної підготовки. Рівень розвитку комунікативних здібностей майбутнього вчителя іноземної мови відображається в наявності професійно-комунікативних умінь здійснювати навчання через якісне, нормативне спілкування, що і зумовлює високий рівень комунікативної культури.

Стан дослідження проблеми. Визначення поняття "комунікативної культури" як предмету наукового аналізу здійснювали такі вчені, як С. Абрамович, І. Бех, М. Бітянова, О. Бондаревська, Н. Волкова, В. Вугрич, Т. Гончар, С. Дорошенко, І. Зязюн, Б. Кандінський, А. Леонтьєв, А. Макаренко, С. Мусатов, Б. Паригін, В. Сухомлинський, В. Тернопільська, Т. Чмут та іншими.

У соціально-філософській літературі поняття "комунікація" та "спілкування" розкрили М. Каган, В. Мансуров, Л. Буєвій, Е. Соловйов, В. Афанасьєв, С. Сарновська.

Теорію культури та культурної діяльності вивчали О. Арнольд, Е. Баллер, Б. Гершунський, М. Гончаренко, М. Каган, В. Межуєв, Е. Ільєнков, Ю. Давидов та ін.; соціологію культури – М. Амосов, Б. Гаврилишин, Т. Заславська, О. Соколова, І. Танчин, М. Філоненко, Є. Фромм та інші.

Характеристика професійної культури педагога визначена у роботах В. Бондаря, Т. Вольфовської, С. Волчанської, В. Грехневої, А. Добровича, І. Зязюна, В. Кан-Калика, А. Капської, О. Леонтьєвої, Л. Мітіної, Б. Паригіна, Л. Петровської, І. Риданової, Л. Савенкової, І. Тимченко, С. Рубінштейна.

Проблема професійного становлення особистості майбутнього вчителя іноземної мови аналізується О. Бердичівським, О. Бігич, Ж. Вітліном, Т. Зубенко, Л. Кадченко, С. Ніколаєвою, В. Пасинком, Н. Савчак, В. Скалкіною, Н. Скляренко, В. Цетлін та ін.

Науковим основам формування педагогічної культури присвячені роботи таких дослідників: О. Барабанщикова, О. Бондарєвська, М. Букач, Ж. Вітлін, О. Гармаш, Т. Іванова, І. Ісаєв, Н. Крилова, Н. Ничкало, В. Радул, О. Рудницька, В. Сластьонін;

Проблеми організації комунікативної та навчально-пізнавальної діяльності майбутнього фахівця обґрунтували Б. Ананьєв, О. Бодальов, В. Буряк, П. Гальперін, В. Давидов, Н. Іконнікова, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, В. Лозова, В. Слободчиков, Н. Талізін;

Як системну складову освітнього процесу педагогічного вищого навчального закладу розглядали Н. Анікієва, П. Лепін, Є. Мішина та ін.

Отже, у сучасній педагогічній теорії і практиці виокремлюється важлива складова формування успішної професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови – комунікативна культура.

Виклад основного матеріалу. Розвиток комунікативних відносин відбувається у педагогічній теорії і практиці під впливом філософії М. Хайдеггера, К.О. Апеля, Ю. Габермаса, Н. Лумана, Д. Гільдебранда, М. Бахтіна, К. Ясперса, М. Бубера, Г. Щедровицького. Комунікація розглядається як засіб зв'язку об'єктів матеріального і духовного світу, процес передачі і сприйняття емоційного та інтелектуального змісту, інформаційного наповнення спілкування на різних рівнях людської взаємодії.

Зазначимо, що поняття комунікації не тотожне поняттю "спілкування". Основними обов'язковими частинами змістового наповнення поняття "комунікація" є діяльність, спілкування і пізнання. При цьому комунікація виступає своєрідним посередником між індивідуальною та суспільною інформацією.

Найважливішими історичними формами комунікації в українській культурі є:

– мова, а також міжособистісні та суспільні форми комунікації, що ґрунтуються на мовному досвіді, зокрема, усна народна творчість; освіта, виховання, навчання; ранні форми управлінської демократії (віче, козацькі ради); міжкультурна комунікація тощо;

– звичаї, традиції, обряди українського народу, пов'язані зі землеробським календарем, культом ушанування предків, побутом тощо;

– мистецтво в розмаїтті його форм (декоративно-ужиткове, музичне та ін.);

– церква й релігія як особливий тип комунікативної взаємодії, що синтезує елементи практично всіх попередніх типів [1].

Питання комунікації розглядаються в різних галузях науки. У філософській науці розрізняються цілі комунікації і спілкування: для комунікації – це пошук інформації (знання), і уточнення понять, тоді як, спілкування – заснований на взаємному прагненні до згоди й розуміння конструктивний пошук спільного смислу. Комунікація, на відміну від спілкування, не спрямована на досягнення згоди і пошуку спільних смислів.

У соціологічній та психологічній літературі термін "комунікація" використовується для позначення засобів зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу, процесу передачі інформації від людини до людини, а також передачі й обміну інформацією в суспільстві з метою впливу на соціальні процеси [1].

У сучасних дослідженнях пропонуються різні визначення *комунікативної культури* педагога: в одних – комунікативна поведінка народу, як компонент, фрагмент його національної культури, що відповідає за комунікативну поведінку нації (І. Стернін); в інших – сукупність умінь та навичок, що забезпечують доброзичливу взаємодію людей, ефективне рішення задач спілкування, як важливий засіб освіти та результат розвитку особистості (Л. Колмогорова); або як здатність та готовність реалізовувати мовну та немовну поведінку відповідно до цілей спілкування, усвідомлення національно-культурної бази рідної мови (А. Щепілова).

Т. Гончар у своєму дослідженні розглядає зміст поняття "комунікативна культура" як специфічний прояв соціальної культури, що характеризується "людським виміром" суспільних і міжсуб'єктних відносин, і переслідує мету взаємозбагачення індивідів засобами інформаційного обміну, взаємотрансляції знань, розповсюдження позитивного життєвого досвіду спільного існування [3].

Д. Мусієнко визначає комунікативну культуру як сукупність різновидів відносно сталих параметрів спілкування в різноманітних видах соціальної діяльності. При цьому комунікативна культура фактично виступає наскрізним виміром культури [5].

А. Мудрик характеризує комунікативну культуру особистості як "систему знань, норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих у суспільстві і вміння органічно, природно та невимушено реалізовувати їх у діловому та емоційному спілкуванні" [4].

Згідно з підходом О. Корніяки комунікативна культура, що є складною системою, об'єктивно закладених в ній характеристик, розглядається як форма існування соціально-комунікативних норм, що інтерпретуються, як правила, принципи комунікативної поведінки.

Отже, комунікативна культура є потужним чинником соціального розвитку, впливає на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності: працю, побут, дозвілля, мислення, спосіб життя суспільства й особистості. Вища освіта створює умови та здійснює фундаментальну підготовку фахівців, що забезпечує соціально-економічний, науково-технічний, духовний та моральний розвиток суспільства. Тому основною частиною професійної педагогічної підготовки є комунікативна культура.

Проблему високого рівня професійної підготовки вчителя, його готовність до взаємодії з учнями порушував М.М. Коцюбинський. Він виступав проти існуючої гуманітарної підготовки вчителів, які не маючи відповідної підготовки до взаємодії, спілкування з учнями, викладають матеріал не цікаво, не мають умінь володіння собою, своїм голосом, емоціями, що є необхідною умовою повноцінного спілкування [2].

Проблему професіоналізму вчителя у спілкуванні ґрунтовно вивчав Б.Грінченко. Він стверджував, що успіх у справі навчання обумовлюється рівнем комунікативних умінь та навичок учителя. Дослідження педагогічних ідей Б.Д. Грінченка дозволяє виділити структуру моделі професіоналізму вчителя у спілкуванні, виділивши такі блоки: культурологічна підготовка (духовна культура, його моральні та ціннісні орієнтації), професійна компетентність (професіоналізм знань, умінь), професійна спрямованість (інтерес і любов до дитини, гуманізм, професійні здібності), пізнавальна спрямованість (постійне вдосконалення професійної майстерності вчителя, самоосвіта).

Г. Ващенко наголошував на необхідності досконалого володіння умінням спілкування. Вважав, що важливим чинником виховання повноцінної особистості є виховання її культурних цінностей, розвитку творчих дій учнів на основі володіння культурою мови. Звертав увагу на те, що процесі спілкування проявляється психічне життя, виражається людська сутність.

На думку М. Драгоманова, педагог має бути високоосвіченою особистістю, здатною передавати знання своїм учням у процесі майстерного спілкування, мати високий рівень комунікативної культури.

Поняття "комунікативна культура викладача" Т. Туркот розглядає як: цінності і професійні установки, на які орієнтується педагог у міжособистісному спілкуванні; особистісні риси викладача, що забезпечують ефективність педагогічної комунікації; об'єм знань педагога про культуру педагогічного спілкування і професійні комунікативні уміння, що дозволяють творчо реалізувати ці знання в педагогічній практиці [8].

Поняття комунікативної культури є одним з проявів культури, але прояву "міжгалузевому", наскрізному. Якщо уявити культуру як сукупність форм суспільної діяльності, то комунікативна культура тоді постане як сукупність права, політики, економіки, науки, моралі, мистецтва, релігії, філософії. Вид соціальної діяльності визначає комунікативну складову культури особистості або комунікативну культуру.

Такі філософи Г. Гегель, С. Франк, І.І. Ільїн, М.О. Бердяєв розглядають поняття культури у трьох аспектах. Перше, як сферу вільної самореалізації особистості, сферу творчості. Друге, як ціннісне ставлення особистості до реальності. Третє, як штучний, створений думкою світ, відмінний від "натури" (природи) [12].

Вчені розглядають поняття культури в різних підходах: антропологічний (Р. Вільямс, В. Конєва, П. Гуревич, Л. Баткін та ін.), етично-духовний (С. Моєм, М. Реріх, А. Швейцер), соціальний (А. Ахієзер, П. Козловські), функціональний (У. Гудінаф, Б. Малиновський), галузевий (М. Арнолд, Т. Еліот, І. Кравченко), системний (М. Каган), процесуальний (А. Чучин-Русов), інформаційний (Л. Винарик, Я. Берсуцкий, А. Щедрин).

Культуру намагаються визначити на особистісному, поведінковому рівні. Культура цікава як сутність знакових систем, як перетворюючий початок, як форма самодетермінації індивіда. Культура мислиться людьми як спосіб буття та освоєння світу в цілому в його соціальному, біологічному, часовому аспектах. Культура постає універсальним провідником уявлень про світ і місце людини в ньому, вона породжує буття предметів і людей, у тому числі й своє власне буття.

Поняття культури в сучасній антропології визначається як "процес та результат об'єктивізації особистісної основи людини задля досягнення внутрішньо-духовної комунікації. Культура постає як символічно-комунікативне оформлення особистості в стихії часу. При цьому культура може бути прив'язана до свого часу, а може виходити за його межі в той простір, що з'єднає різні часи" [9]. Таким чином, культура перетворюється на канал комунікації, через який здійснюється діалогічний контакт минулого з майбутнім.

Більшість вчених наголошують, що комунікативний процес народжується на основі спільної діяльності. Комунікація між людьми відбувається у формі спілкування як обмін цілісними знаковими утвореннями (повідомленнями), в яких відображено знання, думки, ідеї, ціннісні ставлення, емоційні стани, програми діяльності сторін, що спілкуються [10].

На думку Н. Бутенко, комунікативний педагогічний процес – це організація діяльності та відповідної поведінки майбутнього вчителя, що впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування педагогів і учнів, на характер взаємин між ними, на стиль їхньої роботи [2].

Процес комунікативного розвитку майбутніх учителів підсилюється в період навчання, коли істотно розширюється сфера спілкування. У навчально-виховному процесі сучасного вузу існують наступні різновиди комунікації:

- комунікація між студентами, викладачами чи їхніми керівниками;
- комунікація пов'язана з підготовкою й забезпеченням майбутньої діяльності;
- комунікація як засвоєння людиною фонду духовного багатства, створеного іншими людьми;
- комунікація під час читання, писання, прослуховування і перегляду записів і т.п. [2].

У педагогічній діяльності слід враховувати різні аспекти та особливості комунікативного процесу. Критерієм нормативності комунікативної культури є доцільність при реалізації майбутнім учителем своїх соціальних й інтелектуальних можливостей і моральна орієнтованість, що забезпечує ефективність міжособистісного впливу. Високий рівень комунікативної культури педагога визначає якість його професійної діяльності та є показником рівня його умінь та здібностей.

Існує багато визначень поняття "уміння". К.Платонов визначає уміння як найвищу людську властивість, здібність виконувати визначену діяльність чи дію в нових умовах [7].

У перелік досліджувальних комунікативних умінь за А.В. Мудриком, який аналізується, включаємо такі: уміння переносити відомі знання та навички, варіанти рішень, прийоми спілкування в умовах нової комунікативної ситуації, уміння знаходити рішення для нової комунікативної ситуації, використовуючи комбінацію вже відомих ідей, знань, прийомів, уміння створювати нові прийоми для вирішення конкретної комунікативної ситуації [2].

Дослідник В.А. Кан-Калик обґрунтував перелік комунікативних вмінь педагога. Зазначає, що для реалізації цілісного педагогічного процесу необхідно: вміння педагога спілкуватися на людях, уміння цілеспрямовано організовувати спілкування й управляти ним уміння швидко, оперативно та правильно орієнтуватися в умовах спілкування, що змінюються, правильно планувати та здійснювати систему комунікації, зокрема, її важливу ланку мовленнєвий вплив, швидко і точно знаходити адекватні змісту акту спілкування комунікативні засоби, які відповідають творчій індивідуальності педагога та ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям вихованця, вміння підтримувати зворотній зв'язок у спілкуванні, а також встановлення психологічного контакту, завоювання ініціативи [2].

В.А. Кан-Калик характеризує комунікативність як явище багатопланове, що поєднує ряд компонентів, серед яких особливе значення мають комунікабельність, соціальна спорідненість, альтруїстичні тенденції.

На думку Ю. Ханіної, комунікативність постає в єдності трьох складників: потреби у спілкуванні, емоційного стану до, під час і після спілкування, комунікативних навичок і вмінь [11].

М. Філоненко, зазначає, що продуктивна мовленнєва комунікація майбутнього педагога передбачає розвиток таких спеціальних здібностей:

1. Соціально-перцептивних (розуміти внутрішній стан партнера через сприйняття його зовнішньої поведінки, вигляду).
2. Здібності до ідентифікації (здатність поставити себе на місце іншої людини й передбачити її можливу реакцію).
3. Саморегуляції, вольового впливу, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні.

Основними компонентами формування професійно-комунікативної особистості [6] є:

– наявність стійкої потреби у систематичному спілкуванні з дітьми у найрізноманітніших сферах;

- органічна взаємодія загальнолюдських та професійних показників комунікативності;
- емоційне задоволення на всіх етапах спілкування;
- наявність здібностей до здійснення педагогічної комунікації;
- наявність комунікативних навичок і вмінь.

Сформованість професійно-педагогічного рівня комунікативної культури є необхідною передумовою становлення всього комплексу педагогічних здібностей майбутнього вчителя. Майбутній педагог з високим рівнем комунікативної культури повинен володіти такими знаннями:

- знання еволюції загальної теорії комунікації, історії розвитку педагогічного спілкування;
- знання соціально-культурних норм і етики педагогічного спілкування;
- знання психолого-педагогічних закономірностей ефективного педагогічного спілкування.

Висновки. Отже, загальнолюдська культура тісно пов'язана з рівнем комунікативної культури особистості. Комунікативні вміння та навички, як феномен особистості, є важливою детермінантою процесу професійної компетентності майбутніх учителів іноземної мови. Навчальний процес передбачає встановлення різноманітних комунікативних зв'язків між його суб'єктами і дає змогу повною мірою реалізувати можливості більш ефективної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Проблема формування комунікативної культури майбутнього вчителя іноземної мови в процесі професійної підготовки потребує подальшого вивчення шляхом розкриття сучасних наукових підходів до процесу її формування.

Використані джерела

1. Берегова О.М. Культура та комунікація: дискурси культуuroутворення в Україні ХХІ столітті / Берегова О. К.: Інститут культурології АМУ, 2009. – 184 с. – Бібліографія. – С. 168-175.
2. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручник / Н.Ю. Бутенко. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 384с.
3. Гончар Т. І. Формування комунікативної культури молодших школярів в умовах дозвілля : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 "Теорія, методика і організація культурно-просвітньої діяльності" / Т. І. Гончар. К., 2003. – 20 с.
4. Мудрик А.В. Социализация и "смутное время". – М.: Знание, 1991. – 80с.
5. Мусієнко Д. Трансформація комунікативної культури українського суспільства на матеріалі розвитку туризму в незалежній Україні // Вісник Книжкової палати. – 2005. – №4. – С. 45-47
6. Педагогічна майстерність : хрестоматія / за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2006. – С. 227.
7. Платонов К. К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 256с.
8. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / Т.І. Туркот. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
9. Философский энциклопедический словарь. – М., 1994.
10. Філоненко М. М. Психологія спілкування: підручник / М. М. Філоненко. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 224 с.
11. Ханін Ю.Л. К вопросу о оценке коммуникативности личности // Общение как предмет теоретического и прикладного исследования. – Л., 1972. – С. 172.
12. Шаповалов В. Ф. Основы философии. От классики к современности: учеб. пособие / В. Ф. Шаповалов. – М., 1998.

Pustovoit N.M.

THE COMMUNICATIVE CULTURE FORMING OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS AS AN ISSUE OF PEDAGOGICAL THEORY AND PRACTICE

This article covers the main point of the communicative culture and conceptual definition of the concept. The importance of communicative culture forming as a component of his professional grounding has been substantiated.

Key words: *education, communication, culture, communicative culture, communicative process, professional activity, educational communication.*

Стаття надійшла до редакції 16.11.2013 р.